

«Borgen» ur Djurgården av J. P. Tollstorp, 1844. Den kungliga paviljongen Borgen uppfördes 1818 för Karl xiv Johan på en utlöpare av Drottningberget. Den ritades av kungens favoritarkitekt Fredrik Blom och färdigställdes på 40 dygn.

Borgen och Ladugårdsgärde

”- Ers Majestät ! Förband ur armén, ur marinen och ur flygvapnet samt kolonner ur civilförsvaret enligt avlämnat styrkebesked”.

”- Goddag soldater !”

”- LÄNGE LEVE KONUNGEN !!”

När den ny tillträdde kung Gustav VI Adolf den 6 november 1950 på Ladugårdsgärde på detta sätt personligen tog befälet över det som då ännu kallades krigsmakten, myllrade Gärdet av folk. 8.500 man paraderade, tre musikkåror spelade och 29 Mustang-flygplan bildade kungens namnchiffer på himlen. De följdes av 60 reajaktpplan som i femton grupper susade fram under de tunga molnmassorna. Med denna ceremoni fullföljde kungen en gammal tradition. Ända fram till införandet av 1974 års grundlag var konungen formellt försvarets högste befälhavare och ofta hade detta faktum understrukits just på Ladugårdsgärde. Övningar, storläger, parader och skarpskjutningar hade avlöst varandra i många hundra år men faktum är att Gärdet även varit skådeplats för en riktig drabbning.

Slaget vid Vädla, uppkallat efter en liten by som låg ungefär vid nuvarande Diplomatstaden, utkämpades 1517. Drabbningen stod mellan riksföreståndaren Sten Sture d.y.'s trupper, uppskattningsvis 1.500 man, och danska soldater som under amiral Trolles befäl landstigit ungefär vid nuvarande Kaknäsudden. Med en styrka av något tusental man framryckte danskarna mot staden men blev tillbakaslagna efter vad som förefaller ha varit flera skärmytslingar. Besegrade flydde danskarna tillbaka till skeppen. ”De sprungo över buskar och gärdesgårdar, dem tycktes den leken vara full hårder”, som Sturekrönikan från 1520-talet uttrycker saken.

Ladugårdslandet har fått sitt namn efter kungsladugården, den lantegendom som hörde till Stockholms slott. Kungsladugården efterföljde jordbrukarbyn Vädla, uppkallat efter det vad som ledde över till nuvarande Djurgården. Gården sköttes av kungen fogdar som en avelsgård och som betesmark för kungens hästar och boskap. Gården låg ungefär på gamla Skogsinstitutets plats, närmare skildrat i Kulturvärden nr 1 1999. Innan reformationen hade marken tillhört S:ta Clara kloster. Flera andra byar hade legat i området, Kaknäs – vars namn

ännu lever kvar – och Medelby som sannolikt låg ett stycke bortom Borgen varom mer nedan. Kanske låg Medelby på nuvarande Drottningberget, där det finns rester av brandgravar och andra lämningar från Järnåldern (ca 400 f Kr – 400 e Kr). Det fanns även en by som hette Unnanrör, sannolikt belägen någonstans norr om nuvarande Djurgårdsbrunnskanalen. Byarna försvann när marken indrogs till kronan efter reformationsbeslutet 1527.

Under hela Vasatiden fram till ett gott stycke in på 1600-talet skedde inga stora förändringar för ladugårdens del. Borgarna fick göra dagsverken på gården och det förekom att kungens knektar blev kommenderade att hjälpa till under den bråda slåttertiden. Under tiden började staden växa ut över malmarna och ta gårdar och betesmarker i besittning.

Utvecklingen ledde till att Norrmalm under åren 1602-1636 bildade en egen stad, vid sidan av Stockholm, nuvarande Gamla stan. Norrmalm kom att bli kungens egen stad. Här bodde personalen vid det kungliga hovet, hantverkarna på slottet tre Kronor och en stor del av kungens fattiga soldater och sjömän. Örlogsfartyg byggdes vid Skeppsgården på nuvarande Blasieholmen, bröd bakades på Kronobageriet vid Nybroviken och kanoner göts vid Bössgjutaregården vid nuvarande Gustav Adolfs torg. En viss militär närvaro gavs också genom att platsen för Hötorget användes som exercisplats. Här uppförde Gustav II Adolf en beridarebana, som brukades för olika ryttarspel och turneringar.

Husen på malmarna var enklare än i staden mellan broarna och bebyggelsen på Ladugårdslandet kom att behålla sin småfolksprägel ända till slutet av 1800-talet, då namnbytet till Östermalm skedde. Vid mitten av 1700-talet lär det bara ha funnits åtta stenhus inom hela stadsdelen. År 1640 upplät kronan stora delar av Ladugårdslandet åt den växande staden och marken stadsplanerades. Det nuvarande gatunätet hör delvis från denna tid. Gränsen gick vid nuvarande Karlavägen och Grev Magnigatan. Det skulle dock dröja till 1870-talet innan stadsplaneringen slutfördes och dagens gatunätet med det s k boulevardssystemet bredde ut sig. Kring 1650 etablerades Artillerigården på Ladugårdslandet genom att ett stort tyghus (vapenmagasin) av trä byggdes i närheten av Kronobageriet. Här förvarades också troféer från stormaktstidens krig, främst erövrade artilleripjäser. I slutet av 1700-talet ersattes trähuset av en stor stenbyggnad som nu hyser Armémuseum. Vissa av kanontroféerna finns kvar på platsen än idag.

Själva ladugården upphörde att existera år 1670 och staden kunde införliva nya delar av Gärdet med sina ägor. Utanför stadens gränser utbreddes sig nu den s k Stora Djurgården, avsedd som kunglig jaktmark och avgränsad av ett långt staket, försett med grindar och portvaktsstugor. Den martialiska prägel på Ladugårdsgården härstammar från sommaren 1672, då stora militära övningar genomfördes för första gången. Platsen för själva ladugårdsbyggnaden togs i bruk av artilleriet, som på ett eller annat sätt kom att använda den fram till mitten av 1900-talet.

Visserligen var den unge kung Karl XI bara 16 år gammal och fortfarande omyndig men förmyndarregeringen hade bestämt att kungens militära kunskaper måste ökas. I början av 1672 beslutades att en fältbefästning, en skans, skulle byggas mellan den utlöpare av Drottningberget, där Borgen senare byggdes, och Hakberget. Skansen ritades enligt den nederländska befästningskonstens alla regler av fortifikationsingenjören Johan Peter Kirstenius och skulle göras stjärnformig, d.v.s. närmast kvadratisk med en utskjutande bastion i varje hörn. I mars samma år fick Upplands regemente order om att sända 300 soldater till ”Kungl Maj:ts skansbyggnad här vid Stockholm” och arbetena påbörjades i slutet av april. Soldaterna var dåligt klädda för arbetet och underhållet brast. Nöd och elände rådde och flera rymde också från arbetet. Trots svårigheterna byggdes en skans med låga kraftiga vallar av gråstovv, förstärkta med timmer. För att ett stort antal soldater skulle rymmas var

dimensionerna på befästningen kraftiga. Varje yttersida mätte 140-150 meter och de inre måtten var ungefär 120 meter. Breda gravar omgav anläggningen. Samtidigt byggdes de fortifikatoriska anläggningar som skulle användas för anfallet mot skansen. På den skanshöjden anlades tre batteriplatser som skulle skydda de löpgravarna, ”aprocherna”. I dessa skulle sedan den anfallande styrkan framrycka, skyddade från fientlig beskjutning. Batterierna bygges upp av jord, timmer och skanskorgar, dvs stora korgar av flätade vidjor, fyllda med jord och småsten. Arbetet tog något mer än tre månader och den sista tiden fick upplanningarna hjälp av ett par hundra man ur Västmanlands regemente. I början av augusti var det så dags för den första stora fälttjänstövning som hållits i vårt land.

Från de regementen som rekryterades kring Mälardalen deltog omkring 3.000 man. Övningarna pågick i minst en vecka och både kungen och hans moder, änkedrottning Hedvig Eleonora, bodde i tält i ett stort hovläger där Källagens värdshus idag ligger. Trupperna kamperade också i tält i närheten. I övningarna ingick såväl landstigningar i Ladugårdsviken (Brunnsviken) och en regelrätt batalj ute på öppna fältet som en ”generalstorm” mot skansen. Det hela avslutades med att en öppning sprängdes i skansen med hjälp av en mina, en underjordisk sprängladdning. Övningarna var kanske överdrivet realistiska, särskilt i slutskedet då två man dog av sina skador. De som skadats belönades av kungen med dusörer och samtliga deltagare förplägades med öl och tobak. Dessutom fick varje man ett par välbehövliga skor.

Under de närmast följande åren gjorde det skånska kriget (1674-1679) övningar på Gärdet obehövliga, men på 1680-talet blev Ladugårdsgärde åter övningsplats. Framför allt exercerades Livgardet, men även andra förband drogs samman för större övningar. I dessa deltog även förband från den finska rikshalvan..Skansen kom till nytta i under flera övningar på Gärdet. I ett samtal som fördes mellan den sjuårige prins Karl och hans lärare Andreas Nordenhielm 1689 frågade läraren : ”jag ser en hop folk gå och gräva i Djurgården. Vad har de för händer ?” Prinsen svarade ”De arbetar på min skans. Därför bygger jag en skans, att jag skall se hur en skans ser ut och att jag må lära något därigenom”.

I april 1697 avled Karl XI och efter en mycket kort tid med en förmyndarregering blev den femtonårige sonen myndig kung. Redan i augusti deltog han i en övning på Gärdet. Det rörde sig om en stridsskjutning där skansen besköts med skarpa skott för att visa kungen hur man med koncentrerad eld intog en fästning. Man provsköt också nya kanonmodeller, varvid en granat föll ner på Lidingö, 2.300 meter bort.

Även under Stora nordiska kriget förekom övningar på Gärdet flera gånger. Både artilleri-och infanteriövningar förekom. Under sex veckor sommaren 1716 utnyttjade Gärdet viloperioden mellan två fälttåg till intensiva övningar. Kriget tog dock så småningom slut och för en tid härskade lugnet på Ladugårdsgärde. Skansen lämnades att förfalla, men redan 1720 användes området på nytt för övningar.

Vid tider av oro förlades trupper till Gärdet, t ex sommaren 1743 då Stora Daldansen utspelades. Då marscherade 4.000 bönder och 300 soldater till Stockholm för att protestera mot det misslyckade kriget i Finland och för att påverka valet av tronföljare efter Fredrik I. Förband från syd- och mellansverige gick i läger på Gärdet för att skydda huvudstaden. Det hela slutade med kravaller på Gustav Adolfs torg. Trupperna gav eld och omkring bönder 200 stupade eller avled av sina skador. Över 3.000 man fängslades och eskorterades så småningom tillbaka till sina hemsöcknar.

Under kung Adolf Fredriks tid hölls flera stora sk generalexerciser och sonen Gustav III fortsatte med detta. Under tjugarskungen kom det dock mer att röra sig om skådespel för folket än om fältmässiga övningar. Särskilt det militärt inramade midsommarfirandet utvecklades till

en fast tradition, med dans kring midsommarstång och ett myllrande folkliv. År 1796 inledde Gustav IV Adolf, sjutton år gammal, sin föga framgångsrika militära karriär med ett storläger på Gärdet. Man drog ihop 4.000 man för ett storläger som varade en månad, bl.a. ingick de sedvanliga landstigningsövningarna i Ladugårdsviken. Vid denna tid fick artilleriet en ny skjutbana, som kom att användas under större delen av 1800-talet. Kanonerna ställdes upp vid Ladugårdslandstull, ungefär vid dagens Karlaplan, varifrån man sköt till måls mot höjden norr om Lindarängen. Sommaren 1802 hölls det sista stora övningslägret under Gustav IV Adolfs tid. Kriget i Pommern och Finland gjorde att gardesförbanden lämnade Stockholm. Bevakningen av stadens torg och tullar övertogs av Borgerskapets militärkårer, dåtidens hemvärn.

Vid slutet av 1700-talet fanns det ännu inga egentliga kaserner i huvudstaden. Garnisonsregementena var fortfarande inkvarterade hos borgerskapet, i den mån de inte hade lyckats skaffa sig egna bostäder, vilket de i regel inte hade. Redan från 1680-talet fanns dock skåpskåpsbåtsmanshus för flottans personal, i det område där Gröna Lund idag ligger. Inte förrän 1802 kom stadens första kasern till stånd, genom att Svea livgarde fick disponera det gamla slitna kungliga lustslottet Fredrikshov. Slottet, beläget vid dagens Narvavägen, var helt olämpat som kasern, vilket en rad gardeschefer fick anledning att påpeka i c:a 80 år framåt. Under de följande 20 åren byggdes en ny, ”riktiga”, kasern åt Livgardet till häst och åt Andra livgardet, samtidigt som Snoilskyska gården inköptes och togs i bruk som förläggningsplats (se artikel i Kulturvärden nr 2/99). Samtliga dessa etablissemang låg vid Storgatan, som var den dåtida huvudtrafikleden ut till Gärdet och Djurgården. Ladugårdslandets militära särart accentuerades allt mer.

Man kan nog påstå att det var under Karl XIV Johans regeringstid som Gärdet upplevde sin verkliga glansperiod. Kungen lät strax efter sitt trontillträde 1818 dränera Ladugårdsgården och hugga ner nästan all växtlighet. Delar av Gärdet belades med torv och fick karaktär av ett modernt exercisfält. Det behövdes stora öppna ytor för att öva linjeexercis och kavalleriattacker. Det öppna området var under denna tid avsevärt större än idag och sträckte sig från Kaknäs bort till Lilljansskogen. Fältet var nu den vanliga övningsplatsen för Stockholms garnison, men traditionen med storläger upprätthölls. Varje år i juni och juli brukade kungen sammankalla förband till gemensamma övningar och ofta hölls dessa på Gärdet. Sommaren 1833 övades 11.000 man med 1.250 hästar och 36 kanoner och då kungen tio år senare ledde sina sista övningar hade styrkan växt till 13.000 man. Utländska kungliga gäster togs ofta emot med parader på Gärdet och folklivet frodades i lägerområdet, Kampementet, som givit namn åt Kampementsbacken.

Eftersom kungen så ofta vistades på Gärdet uppkom behovet av en mer permanent uppehållsplats. Detta åstadkoms av kungens favoritarkitekt, översten och professorn m.m. Fredrik Blom (se Kulturvärden nr 3/95). På Drottningbergets utlöpare byggdes 1818 den kungliga paviljong som kom att kallas Borgen. Den uppfördes på 40 dygn enligt Bloms egen metod för tillverkning av flyttbara hus. Huvudpaviljongen, som eldhärjades 1977 men återuppfördes 1982, utfördes i empiristil med förhöjt mittparti. Paviljongen förseddes med stora rundbågiga fönster, balustrader och klassicerande dekor samt målades i en ljus röd färg. En lycklig slump gjorde att dekoren vid brandtillfället var nertagen för renoveringsarbete och undgick alltså att brinna upp. Vid återuppbyggnaden sattes den ursprungliga dekoren på plats igen. Vid kungens besök restes höga tältarrangemang på taket, varifrån han kunde följa övningarna. Två sidopaviljonger, en för kungen och en för kronprins Oscar, byggdes 1821-22 och 1823 började lustslottet Rosendal uppföras på Djurgården, också efter Bloms ritningar. När kungen vistades där lades en flottbro ut på det som nu kallades Djurgårdsbrunnsviken, så att majestätet obehindrat kunde ta sig mellan nattlägret och övningsplatsen. Blom beräknas ha uppfört minst 150 flyttbara hus, flera av dem på Djurgården, och i Lantbruksakademiens

Annaler 1820 beskriver han dem själv. Husen bestod av dubbla brädväggar med lufttät papp emellan; ytterväggarnas bräder var lodräta, innerväggarnas vågräta; golv och tak på liknande sätt dubbla. Väggar, golv och tak transporterades i delar som genom sin spåntning var lätta att sammanfoga. Husen, som fanns i olika storlekar, var ofta försedda med flyttbara kakelugnar och spiraltrappor. De var utförda i lätt empire, med ornament och andra klassiska detaljer, men kom i viss mån också att följa med smakens växlingar. Produktionen av husen hade en sådan omfattning att Blom inrättat en egen verkstad för detta, i närheten av Hötorget. Den stod under ledning av hans far, tidigare instrumentmakare vid örlogsvarvet i Karlskrona. Blom ritade också ett par byggnader åt Laboratorium, den tillverkningsplats för artilleriammunition som sedan slutet av 1600-talet funnits på den gamla kungsladugårdens plats. Området förtjänar sin egen beskrivning och men här kan nämnas att det idag täcks av Tv- och radiohusen, men såväl minst en av Bloms byggnader finns kvar. Det är ett tvåvånings gulrappat hus i enkel senempire, granne med det långa Stenskjulet från mitten av 1700-talet. Det senare tjänar idag som personalrestaurang. Andra minnen från den militära tiden är Garnisonskyrkogården från 1860 och Artillerikyrkogården med anor från 1730-talet, belägna på ömse sidor av Djurgårdsbrunnsvägen.

Gärdet fortsatte att ägnas åt militära övningar långt fram i tiden, men det sista egentliga storlägret ordnades sommaren 1867. Ännu så sent som 1878 hade dock Oscar II sitt högkvarter på Borgen. Årets stora fälttjänstövning som hållits utanför staden, avslutades nämligen på Gärdet enligt gammal modell, med förbimarsch och brigadexercis.

Då var den slutna förbandsexercisen egentligen redan förbi. Taktik- och vapenutvecklingen kom att ställa nya krav på truppersnas uppträdande i fält, men garnisonen kom fortfarande att använda Gärdet som "närövningsområde". Skarpskjutningarna upphörde på 1880-talet men nya skjutbanor anlades vid Kaknäs. Dessa var i bruk fram till för något år sedan. Några artilleriskjutningar var dock inte längre aktuella. Under slutet av 1800-talet fortsatte också kasernbygget runt Gärdet. År 1888 flyttade livgarderna in i tvillingkasernerna vid Linnégatan. Livgardet till häst fick en ny kasern vid nuvarande Lidingövägen 1897 och efterträdde i Storgatskasernen bl.a. av Positionsartilleriregementet. Redan 1877 hade Svea artilleriregemente fått en modern kasern vid nuvarande Valhallavägen, idag använt av Försvarshögskolan, och 1881 fick Livregementets dragoner nya kaserner vid Djurgårdsbrunnsviken. Av dessa senare återstår idag bl.a. stallängorna som används av Telemuseum och av Tekniska museet. I och med den allmänna värnpliktens införande byggdes nästan samtliga kaserner på med en våning för att rymma det ökade antalet soldater. Detta innebar i sin tur att användandet av Gärdet ökade.

Runt 1910 fanns alltså två infanteri-, två kavalleri- och två artilleriregementen garnisonerade inom en radie av 2,5 km från Gärdet. Vid full manskapsstyrka innebar detta c:a 10.000 man. Det säger sig självt att denna förbandsmassa inte kunde övas på Gärdet, istället användes Järvafältet norr om Stockholm allt mer.

Moderna tider gjorde sitt intåg när den första flygningen i Sverige ägde rum på Gärdet 1909, med det dröjde till 1924 tills sjöflygplatsen Lindarängen öppnades. Den sista reguljära flygningen ägde rum 1936 men anläggningen kom att användas såväl under som ett par år efter kriget. Ett minne från denna tid är landets första flyghangar i betong, numera byggnadsminne.

Under det första världskriget övades skyttegravskrig och taggtrådsdragning och övningar med de första svenska stridsvagnarna ägde rum på Gärdet under 20-talet. Trots de stora inskränkningarna inom försvaret, som följde av 1925 års försvarsbeslut, fortsatte parader att äga rum på Gärdet. Minnevärd var Livgardets till häst och Livregementets dragoners

avskedsparad 1926 inför sammanslagningen av de bägge förbanden. Det var i samband med detta som dragonkasernerna fick lämna rum åt de museer som snart byggdes på platsen. En av de största paraderna ägde rum på kung Gustav V:s 80-årsdag 1938, då jubilarerna höll på att skrämman livet ur sin uppvaktning genom att galoppera framför fronten på de paraderande förbanden.

Genom att Gärdesstaden med sina moderna funkishus började byggas 1930, försvann stora delar av de öppna ytorna. Byggnationen var ett led i markbytesaffären mellan Stockholms stad och statsmakterna. I gengäld fick staten bygga Bromma flygplats, något som stadens fäder kanske borde erinra sig, nu när Brommas framtid debatteras. Under beredskapstiden användes Gärdet åter flitigt, men genom garnisonens utflyttning efter det andra världskriget minskade den militära närvaron. Fortfarande kan man dock ibland se Livgardets dragoner öva ridning och det är bara ett par år sedan Svea livgardes stadsskytteförband senast övade försvar av innerstaden på Gärdet.

Som tidigare sagts användes inte skansen sedan 1700-talets början, men spåren av den fanns kvar som en skugga i marken ända fram till 1980-talet. I samband med VM i ridsport 1990 byggdes en bastion i skansen upp igen, nu för att tjäna som hinder i fälttävlan. Något hinder mot detta förelåg nämligen inte, då lämningarna inte var lagskyddade. Samtidigt tillkom ytterligare en byggnation, även det ett hinder i form av en litet fähus. Tekniska museet har i närheten uppfört ett vindkraftverk och Telemuseum en optisk semafor. Den senare har dock inte väckt byggnadsnämndens uppskattning.

Ladugårdsgärde av idag är fortfarande, helt enligt traditionen, ett uppskattat promenadmål för Stockholms innevånare.

Thomas Roth